

СИЛАБО-ТОНІЧНА ПОЛІМЕТРІЯ У РУМУНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ 1880–1899 РОКІВ

Крістінія Паладян. Силабо-тонічна поліметрія у румунській та українській літературах 1880–1899 років.

У статті порівнюється румунська і українська версифікація 1880-1899 років в аспекті використання поліметричних композицій. Такі структури преvalюють в румунській поезії, здебільшого, у межах одного метра (поліритмічні композиції). Поліметричні конструкції фіксуємо в обох літературах: в румунській преvalюють форми в межах двоскладових метрів, в українській – форми в межах двоскладових і трискладових метрів. У румунській поезії також наявні приклади мікрополіметрії.

Ключові слова: версифікація, силабо-тоніка, метр, розмір поліритмічна композиція, поліметрична конструкція, поліморфна структура, мікрополіметрія.

Kristiniia Paladian. Syllabo-tonic polimetrya v rumynskoy i ukrainiskoy literaturakh 1880–1899 godov.

В статье сравнивается румынская и украинская версификация 1880-1899 годов в аспекте использования полиметрических композиций. Такие структуры преобладают в румынской поэзии, в основном в пределах одного метра (полоритмические композиции). Полиметрические конструкции фиксируем в обеих литературах: в румынской преобладают формы в пределах двусложных размеров, в украинской – формы в пределах двусложных и трехсложных размеров. В румынской поэзии также фиксируем появление микрополиметрии.

Ключевые слова: версификация, силабо-тоника, метр, размер, полоритмическая композиция, полиметрическая конструкция, полиморфная структура, микрополиметрия.

Kristiniia Paladian. Syllabo-tonic polimeter in the Romanian and Ukrainian literature 1880-1899 yaers.

The article compares the Romanian and Ukrainian versification during 1880-1899 from the point of view of using polymeric composition. Such structures are prevalent in Romanian poetry, mostly within one meter (polyrhythmic composition). Polymeric constructions are fixed in both literatures: in the Romanian prevail forms within two syllables sizes, in the Ukrainian – forms within two and three syllables sizes. In the Romanian poetry there are also mikropolimetric examples.

Keywords: versification, meter, rhythm, polyrhythmic composition, polymeric construction, polymorphic structure, mikropolimetric.

Сучасна віршознавча наука розробляє широкий спектр теоретичних питань, свідченням чого є значна кількість ґрунтовних монографій вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, праці в галузі метрики та ритміки тією чи іншою мірою розкривають різні аспекти функціонування силабо-тонічної системи віршування. Особлива роль у такому осмисленні версифікації належать дослідженням порівняльного характеру. Вони уможливають визначення своєрідності розвитку віршових форм одного народу шляхом зіставлення з поетичною практикою інших народів.

Потреба комплексного теоретичного осмислення особливостей румунського та українського силабо-тонічного віршування не лише увиразнює специфіку кожної з них, але й чимало додає до розуміння еволюції європейської версифікації загалом. У цьому зрізі дослідник має певне теоретичне підґрунтя: про румунську версифікацію 80-х – 90-х років XIX століття принагідно писали О. та Є. Беркі [16], Л. Галді [17], Дж. Тохеняну [19], М. Стрейну [18], А. Войка [20] та ін., про українську – Г. Сидоренко [14], Н. Костенко [6, 7], В. Корнійчук [5], В. Ніньовський [9], О. Любімова [8] та ін. Краще вивчене українське віршування, особливо у дослідженні О. Любімової „Українське віршування 80-х – 90-х років XIX століття” (2009) [8], в якому простежено розвиток вітчизняної версифікації за десятиліттями з урахуванням специфіки розвитку літератури в західній та східній частинах України.

Питання про віршознавче вивчення румунського і українського поетичного матеріалу та про двоскладові, трискладові та різнометричні форми в обох літературах 80-х – 90-х років XIX століття розглянуті в попередніх публікаціях [2, 11, 12]. Показано, що в румунській літературі означеного періоду частка силабо-тонічних творів становила 97,3% від усіх поезій, в українській, за даними О. Любімової [8], – 77,6%. Сегмент двоскладових форм в румунській літературі складав 86,9%, в українській – 72,3%. Трискладові метри в румунській поезії були характерними для 7,8% усіх силабо-тонічних творів, в українській для 25,5% від усіх силабо-тонічних структур. Різнометричні конструкції у метричному репертуарі румунських авторів були властиві для 1,2% силабо-тонічних поезій, в українських поетів частка творів, укладених різними метрами, становила 0,6% від усіх силабо-тонічних творів. Зосередимося на поліметричних конструкціях.

У творчості румунських та українських авторів кінця XIX століття з'являються поезії в яких фіксуємо внутрішнє видозмінення віршованих форм. Така архітектоніка поетичних творів виробляє нові типи ритмічної виразності, які віднесемо до поліметричних композицій.

Тлумачення цього терміна дав російський віршознавець П. Руднев. Згідно з його міркуваннями, яке поділяє більшість російських і українських віршознавців, „поліметрична композиція – це своєрідна художньо-мовленнєва структура поетичного твору, яка складається з більш або менш тематично автономних ланок, „шматків”, що написані різними віршовими розмірами і навіть чергуються іноді з прозою” [13, с. 111]. Також Руднев поділяє ПК на два підтипи: замкнений і розімкнений і пояснює, що у розімкненому виді зміна метру не фіксується ні тематично, ні графічно, а „експресивна автономність” ланок зникає.

За спостереженнями Н. Чамати, „поняття „поліметрична композиція” є вужчим за поняття „поліметрія”: перше не поширюється на віршовані структури, написані змішаними розмірами” [15, с. 113]. Серед таких структур Н. Чамата виділяє „поліметрію ліричну (зміна розміру супроводжує емоційні переходи) та епічну (чергування різнорозмірних фрагментів пов'язано зі зміною предмета зображення)” [15, с. 112].

М. Павлова класифікує ПК з точки зору метричного багатства і виділяє: I. ПК в межах класичних розмірів: А. ПК в межах одного метра, Б. ПК в межах двоскладових метрів, В. ПК в межах двоскладових і трискладових розмірів, II. ПК, в яких поєднані класичні і некласичні розміри: А. ПК, в яких поєднані двоскладовики та некласичні розміри, Б. ПК, в яких поєднані двоскладовики, трискладовики та некласичні розміри та III. ПК у межах некласичних розмірів [10, с. 198].

Л. Бельська вважає, що якщо в ПК віршорядки виступають не комбінаціями різних метрів, а різновидами одного метру, такі структури слід вважати не поліметричними, а поліритмічними, але однометричними [1, с. 106].

У румунській поезії означеного періоду фіксуємо ПК в межах класичних розмірів, їхня частка становить 4,1% силабо-тонічних творів. Серед таких структур виділяємо два види поліметрії: поліритмічні, тобто в межах одного метру та поліметричні композиції.

Ознаки поліритмічних, але однометричних композицій мають 2,5% силабо-тонічних творів. Такі форми характерні для поезії Б. П. Хашдеу (16,7% від поетових силабо-тонічних творів), А. Наума (3,6%), М. Емінеску (2,8%), В. Александрі (2,2%), А. Влахуце (1,1%) та С. Боднереску (1%).

Російські силабо-тонічні ПК М. Гаспаров поділяє на три типи: „Перший нагадує класичну поліметрію: один розмір відчувається, як загальний фон, інші виділяють внутрішні вставні шматки, або навпаки, зовнішнє обрамлення... Другий тип нагадує романтичну поліметрію: уривки написані різними розмірами, які чергуються один за іншим, як ланки, і жоден з розмірів композиційно не переважає інший... третій можливий тип – це чергування шматків двох розмірів” [4, с. 181].

У палітрі поліритмічних композицій румунських авторів фіксуємо класичні та романтичні ПК. Так, вірш С. Боднереску „Туга за Батьківщиною” (1896) відносимо до класичного типу з рамковою композицією. Твір складається з двох однакових частин, кожна з яких має певну будову: перша катренна строфа обрамлена шестистоповим хореем, друга є 12-тирядковою з ритмом ХЗ, фінальна строфа повторює конструкцію першої.

Класична структура будови твору наявна і в поезії В. Александрі „Ода статуй Штефана” (1881). Вірш являє собою тричастинну рамкову композицію з чергуванням ланок, витриманих у річищі Я4, Ябцн1 та Я4.

Романтичний тип наявний у творі М. Емінеску „За лісом стояла фортеця” (1880), чергування різнорозмірних фрагментів, хоча і не розділених графічно, вмотивоване семантично. Фрагмент, написаний Х4, чергується з гетерометричними фрагментами в яких, на тлі Х4, наявні 2-стопові і 3-стопові хорейні шматки.

Композиція вірша М. Емінеску „Штефан Великий” (1883) – двочастинна. Вона має характер романтичної композиції. У поезії для отримання відчуття певної динаміки ритму, поет поєднує різностопові рядки. Так, перша частина складається з двох строф з будовою Амф22222223, другій частині притаманна форма Амф443443.

Форму з ознаками романтичної композиції мають дві поезії Б. П. Хашдеу. Н. Чамата відзначає, що романтичний тип ПК „складається з різнометричних, тематично й композиційно рівноправних ланок, що йдуть одна за одною” [15, с. 114]. Вірші Хашдеу мають багаточастинну будову – 6 частин у поемі „В божевільні” та 10 у поемі „Чекаючи”(1897), які виокремленні

графічно, але складаються з різної кількості рядків. Така архітекtonіка твору має тенденцією до поліморфізму. Наприклад, метрична будова твору „В божевільні” виглядає так: перша частина – Я4 (16 рядків), II частина – Ябцн1 (20), Я3 (6), Я4 (12), Я3 (6), Я4 (12), Я3 (6), III частина – Я443443 (6), Я66624 (5) та Ябцн1 (36), IV частина – Ябцн1 (4), Я63366 (5), Ябцн1 (18), Я422666 (5) та Ябцн1 (16), V частина – Я4 (18), VI частина – Я433433 (6). Такий текст за формою можна було б віднести до поліморфних структур, але зміна розміру в творі переважно відповідає тематичним та емоційним переходам у змісті.

Таку саму будову має поема „Чекаючи”, в якій виявляємо 10 гетерометричних частин, написаних шістьма різними розмірами: I, II і III частини витримані в річищі Я4, IV частина складається з гетерометричних строф, в які безсистемно вплітаються різнорозмірні ямбічні рядки, V частина має розмір Я4, VI – Я555553, VII – Я666666663, VIII – Я6262, IX – Я663333, X – Я4. М. Гаспаров трактує такі форми, як знак романтичного ліризму і відносить їх до приглушеної поліметрії. Теоретик зазначає, що „Зазвичай для виділення тематично важливих уривків використовувалися способи більш тонкі – строфічні” [4, с. 130-131].

Тлумачення терміну поліморфна структура дала Л. Бельська, яка стверджує що „термін ПК слід зберегти для таких конструкцій, в яких чергування метрів обумовлюється сюжетно-тематичним рухом і супроводжується композиційно-графічною виділеністю. А структури, які характеризуються плинністю і амбівалентністю віршових форм, відсутністю чіткої семантичної відокремленості „різнорозмірних” кусків, визначаються, як поліморфні (ПС)” [1, с. 100].

Такі форми, коли фрагменти одного розміру змінюються уривками іншого без будь-якого семантичного мотивування, наявні у творах А. Наума та А. Влахуце. Так, тричастинна композиція А. Наума „Дона Клара” (1896), пов’язана з явними ознаками поліморфізму. У творі I і II частини витримані в річищі Х8ц, що може трактуватися, як основний ритм, але III частина починається трьома 8-стоповими катренами, які переходять в астрофічний фрагмент з безсистемно вплетеними рядками Х4 та Х2. Середні показники показують, що частка Х8 становить 55%, решта 45% припадає на нерегульований Х4–2.

У творі А. Влахуце „3 вікна” (1885) виділяються три гетерометричні частини, які графічно не розділені. У першій, найбільшій, динаміка ритму передається через чергування різностопових рядків зі схемою Х4488448848, друга частина витримана в річищі Х4, а третя має ритм Х8ц.

До поліметричних конструкцій відносимо 1,6% від усіх силабо-тонічних творів. Така будова твору притаманна поезіям Б. П. Хашдеу (8,3%), А. Наума (3,6%), В. Александрі (2,2%) та А. Мачедонскі (0,6%).

Серед поліметричних конструкцій румунських авторів фіксуємо лише структури романтичного типу. ПК твору А. Наума „Хора мерців” (1890) є прикладом особливої складності й різноманітності будови. Поезія складається з багатосегментних ланок (10), які безсистемно чергуються в тексті. Серед вживаних розмірів фіксуємо Я4, Ябцн1, Х8ц, Я8ц, Я3, Х4 та Я2.

Уявлення про силабо-тонічну поліметричну конструкцію навіває структура вірша Б. П. Хашдеу „Штефан Великий” (1897). Твір двочастинний і складається із розмірів – Я2 (перша частина) та Х4 (друга частина).

Структуру поезії В. Александрі „Ронсард в Тулузі” (1882) можна було б віднести до третього, за класифікацією М. Гаспарова, типу, якому властиве послідовне чергування фрагментів двох розмірів. У цій поезії парні строфи витримані в річищі Я4, а для непарних строф характерні два види будови: 2-стопний Пеон III і Я3, які, в свою чергу, чергуються між собою.

У румунській поезії означеного періоду ПК представлена ще одним видом – мікрополіметрією. Такий термін ввів М. Гаспаров, який мікрополіметрією називає поліметрію яка складається з малих різнорозмірних ланок і в якій відбуваються часті зміни віршової форми майже у кожному чотиривірші [4, с. 215]. До такого типу зараховуємо вірш А. Мачедонскі „Гузла” (1895), в якому впорядковано чергуються два види різнорозмірних строф: Д23, Амф3Д2Амф3Д3, Д2Амф3, Амф3Д2Амф3Амф3, Х2Амф3, Амф3Я2Амф3Д3, Я2Амф3. Структура твору показує, що поет вдався до вільного поєднання віршів різних розмірів у межі строфи. Таку структуру М. Гаспаров називає „понадмікрополіметрією”, в якій намічується зовсім інше ставлення до віршорядків класичних розмірів – як до нерозкладних (на стопи та ін.) першоелементів віршованого тексту, комбінації яких дають нові і нові віршовані твори. [4, с. 216].

В українській літературі 1880–1899 років силабо-тонічна поліметрія представлена

поліритмічними та поліметричними структурами. Їхня частка становить 1,4% від усіх силаботонічних творів. Найчастіше до таких структур зверталися Б. Грінченко, П. Куліш, Леся Українка, І. Франко, С. Воробкевич, І. Манжура, Я. Жарко, І. Стешенко, М. Чернявський.

До поліритмічних композицій звернувся лише П. Куліш. В його ПК фіксуємо класичний тип поліритмії. Так у творах „Сагайдачний”, „Нові жиди” та „Магомед і Хадиза” основу ритму становить ямбічний шестистоповик, він виступає, як загальний фон, п'ятистопові ямбічні розміри виділяють внутрішні вставні шматки, а в поемі „Магомед і Хадиза” дев'ятирядники написані розміром Я656565656.

Найбільшу частину українських ПК означеного періоду становлять поліметричні композиції в межах двоскладових і трискладових розмірів, найуживанішими є твори з виразно представленою романтичною ПК.

До першого класичного типу ПК віднесемо поему Б. Грінченка „Беатріче Ченчі” (1889). Твір складається із 8-ми частин і закінчується епілогом. Перші частини мають розмір Ан434344, третя розпочинається Х4, після хорейчних рядків знову виступає Ан434344, що займає 82% тексту і виступає як загальний фон. Поема закінчується епілогом, який витриманий у річищі Амф4.

Поезія С. Воробкевича „Як пігнали новобранців...” (1881) має чіткі ознаки класичної ПК. У творі основним розміром виступає Х4, який поєднаний із приспівними куплетами, виконаних рядками Я3 та Амф2 у межах однієї строфи.

У поемі П. Куліша „Дума про курку з курчатами” на тлі Я6ц, який становить основу ритму, виступають восьмирядники з ритмом Амф4.

Романтичними ПК виступають твори Б. Грінченка, П. Грабовського, І. Франка та ін. Дуже цікавими та різноманітними за будовою є ПК Б. Грінченка. Це твори з виразно представленою романтичною ПК, які є багатосегментними структурами з семантично мотивованими метричними переливами. Так у віршованому оповіданні „На Русалчин Великдень” (1886) Амф4 чергується із Я5 та Амф2, вслід за цими розмірами виступає Д3, після якого знову з'являється Амф2, який змінюється Ан3 та Ан2 і Ан2121, у свою чергу цей розмір поступається Амф4 – Я5 – Амф2 – Я4 та Ан4.

Оригінальним, щодо будови, є твір П. Грабовського „До українців”. Він поділений на чотири частини, що характеризуються окремими розмірами: I – Д4343, II – Амф4343, III – Я5, IV – Х4. У творі „Співець” П. Грабовський поєднує Я5 у першій частині і Ан3 – у другій. У його ж двочастинній ПК „Краю не буде неволі...” також продемонстровано поєднання двох розмірів, I частина – Д3333332, II частина – Амф4343.

Як ПК визначаємо структуру творів Лесі Українки „Красо України, Подолля” та поеми „Самсон” (обидва – 1888). У першій поезії поєднано три катрени з ритмом Амф3 і 12 рядків, укладених Х4. Другий твір складається з трьох розділів: I-й витриманий в руслі нерегульованого чергування п'ятистопових та шестистопових рядків ямба (Я5–6), II – Д4 і III – Я4.

До поліметрії активно звертався І. Франко (4,2% поетових творів). В його доробку зафіксовані приклади ліричної поліметрії: „Пісня руських хлопців-радикалів”, „Великі роковини” (1898) та „Мамо-природо!” (1899).

Поезія І. Франка „Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р.” складається з двох різнометричних частин: перша витримана у руслі Д3, друга – Амф4343 і поєднання різнометричних рядків типу: Амф4Ан3Амф4Ан3, Амф4ДкАмф4Я3 та Ан4Амф3Амф4Я3.

Уявлення про силаботонічну поліметричну конструкцію навіває структура творів С. Яричевського. Вірш „868 – 1898” (1897) є двочастинним і складається із розмірів Амф4ц (перша частина) і Я5 з рухомою цезурою (II частина). У поезії „Голоси пристрасті” фіксуємо у першій частині ритм Х5 з рухомою цезурою, у другій – різностоповий ямб зі схемами Я35555, Я35565, Я36555, у третій – Амф442442.

В палітрі українських митців наявний третій тип поліметрії за М. Гаспаровим. Так у творі Б. Грінченка „Друзям” (1889) фіксуємо двочастинну будову. Тут впорядковано чергуються строфи двох розмірів (катрени Х4 із катренами Д4343).

Двочастинну будову має поезія С. Воробкевича „У лісі” (чергуються строфи Я3 і Амф2).

Отже, у 1880-ті – 1899-ті роки поліметричні композиції представлені в обох літературах, причому в румунській поезії їхній сегмент більший – 4,1%, в українській – 1,4%. Серед поліметричних форм фіксуємо ПК в межах одного метра (поліритмічні структури), ПК в межах двоскладових метрів та ПК в межах двоскладових і трискладових розмірів. Поліритмічні

композиції превалюють в румунській поезії, найширшого використання вони набули у романтичному типі ПК. Поліметричні конструкції фіксуємо в обох літературах: в румунській превалюють форми в межах двоскладових метрів, в українській – форми в межах двоскладових і трискладових метрів. У румунській поезії також наявні приклади поліморфних структур та мікрополіметрії.

Література

1. Бельская Л. О полиметрии и полиморфности (на материале поэзии С. Есенина) / Л. Бельская // Проблемы теории стиха. – Л. : Наука, 1984. – С. 99–109.
2. Бунчук Б. Віршування Івана Франка : монографія / Б. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
3. Бунчук Б., Паладян К. Трискладові форми у румунській та українській поезії 80-х – 90-х років XIX століття (у друці).
4. Гаспаров М. Очерк истории русского стиха / М. Гаспаров. – М. : Наука, 1984. – 314 с.
5. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. / В. Корнійчук. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 488 с.
6. Костенко Н. Український поліметричний вірш ХХ ст. та його рецепція в польських перекладах / Н. Костенко // На стику культур : польський та український вірш : зб. наук. пр. – К. : Київ. ун-т, 2007. – С. 197–214.
7. Куруч Л.И. Молдавское стихосложение: (история, теория, типология)/ Л. И. Куруч. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 235 с.
8. Любімова О. Українське віршування 80-х–90-х років XIX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.10.06 „Теорія літератури” / О. Любімова. – Тернопіль, 2009. – 20 с.
9. Ніньовський В. Поетичні форми Івана Франка / В. Ніньовський. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000. – 314 с.
10. Павлова М. Метрический и строфический репертуар Саши Черного / М. Павлова // Проблемы теории стиха. – Л. : Наука, 1984. – С. 193–208.
11. Паладян К. Ямбічні форми у румунській та українській силабо-тоніці 80-х – 90-х років XIX століття / Крістінія Паладян // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2012. – Вип. 648–649 : Слов’янська філологія. – С. 12–25.
12. Паладян К. Різнометричні форми в румунській та українській силабо-тонічній версифікації 80-х – 90-х років XIX століття / Крістінія Паладян // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2013. – Вип. 661–662 : Слов’янська філологія. – С. 23–29.
13. Руднев П. Из истории метрического репертуара русских поэтов XIX – начала XX в. (Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Тютчев, Фет, Брюсов, Блок) / П. Руднев // Теория стиха. – Л. : Наука, 1968. – С. 107–144.
14. Сидоренко Г. Від класичних нормативів до верлібру / Г. Сидоренко. – К. : Вища школа, 1980. – 182 с.
15. Чамата Н. Поліметричні композиції у творах українських поетів-романтиків / Н. Чамата // На стику культур: польський та український вірш : зб. наук. пр. – К. : Київ. ун-т, 2007. – С. 112–132.
16. Berca O. Ritmul / O. Berca, E. Berca // Limbaj poetice și versificație în secolul al XIX-lea (1870-1900). Versificația. – Timișoara : Tip. univ. din Timișoara, 1978. – P. 47–111.
17. Galdi L. Introducere în istoria versului românesc / L. Galdi – București: Minerva, 1971. – P. 249–280.
18. Streinu V. Versificația modernă / V. Stereinu. – București : EPL, 1966. – P. 167–183.
19. Tohăneanu G. Eminesciencă / G. Tohăneanu. – Timișoara : Facla, 1989. – 315 p.
20. Voica A. Reverii sub tei / A. Voica. – București : Floare albastră, 2006. – 238 p.